

**ROLA DEWLATA OSMANÎYAN DI YEKHEVÎ Û PARÇEBÛNA EŞÎREN
KURDAN DE
(NIMUNEYA EŞÎRÊN HEKARÎYÊ)**

Abdurrahman IBRAHİMOĞLU

Van/ Türkiye

Puxte:

Dewleta Selçûqiyân a Anadoluyê, di sala 1075an de li Îznîkê ji aliyê Silêman Şahê kurê Kutalmîş ve hatiye damezrandin. Piştî ku di sala 1243an de di Şerê Kosedagê de ji aliyê Mongolan ve têk çû, bû dewleteke bindest ku her sal baca xwe ji Îlxaniyan re dida. Bi zêdekirina destwerdana Mongolan a di rêveberiya dewletê de bi demê re, Siltanê Selçûqiyên Anatolyayê yê dawîn piştî mirina II. Mesûd ji hev belav bû.

Di encama vê dabeşbûnê de li seranserê Anatolyayê, bi taybetî li Rojhilatê Anadoluyê gelek mîrekiyên mezin û biçûk hatin avakirin. Bi taybetî li cografîya kurdan hema bêje her eşîrekî mîrekiyek ava kiriye. Ev rewş heta ku Împaratoriya Osmanî di şerê Çaldîranê de Şah Îsmail têk bir û li herêmên kurdan serdest bû, berdewam kir.

Yavuz Sultan Selîm yan cihên nû yên ku bi dest xistibûn ji mîrên kevin re hişt û bi xwe ve girêda, yan jî mîrekî nû dana ser text û sîstema Osmanî di nav cihên nû yên ku bi dest xistibû de bi cih kirin. Cihên ku herî zêde bandor li vê pergala nû kir, bêguman erdnîgariya Kurdan bû. Lewra Împaratoriya Osmanî yekparebûna Anatolyayê berî serketina Yavuz Sultan Selîm li Çaldîran misoger kiribû. Ji bo mîrên kurdan sê sîstemên cuda hatin sepandin. Lê bi taybetî Mîrlîkên li herêma Cizîrê û Colemanêgê ji ber cihê xwe yê jeostratejîk di nav Osmaniyan de xwedî cihekê taybet bûn.

Di destpêka pêvajoyê de Mîrekiya Hekariyê ji ber ku ji nijada Ebbasiyan dihatin hesibandin û li ser sînorê Îranê wek tampon bûn, bi osmaniyan re

peywendiyên pir taybet pêş xistin, lê Osmaniyan bi demê re însiyatîfa di tayînkirina rêveberên Mirektiye dest Hekariyan derxistin. Lêbelê peymana Yavuz Sultan Selim û Idris-i Bitlisi de guhertinên di hukûmet û îdareya kurdan de li parêzgehan û sancaqan bi însiyatîfa mîrekiyan bi xwe bûn û ji bav derbasî kur bûn.

Destwerdana Împaratoriya Osmanî ya di rêveberiyên herêmi de, bi Qanûna Rêvebiriya Teşkilata Parêzgehê ya ku piştî Tanzîmatê hat derxistin, zêdetir eşkere bû. Mîrnişînên Kurdan hatin hilweşandin û dema ku erkên bi zêrê dan Mîran, gelek axayên Kurd, bi taybetî axayên Cizîrê û Hekariyê, li dijî Împaratoriya Osmanî serî hildan.

Dema ku dewletê ji bo tepeserkirina serhildanan serî li tundiyê da, ne tenê serhildêr, eşîrên ku ji serhildanê dûr man jî zirar dîtin. Tovên şidetê yên ku wê rojê pêk hatin, îro jî di encama gelek pîrsgirêkan de derdikevin holê.

Peyvên Sereke: *Eşîr, Yêkhevîya Eşîrên Kurdan, Dewleta Osmanî, Mîrên Hekarî yê, Eşîrên Hekarî.*

Despêk:

Eşîr

Di ferhenga Komeleya Zimanê Tirkî de eşîr; “Di warê ziman û çandê de wekhevîyeke mezin nîşan dide, ji gelek pîvanan pêk tê, têkiliyên civakî, aborî, olî, xwîni an zewacê di navbera malbatan de hene û wekî civaka koçer an akincî tê pênasekirin. Di pênaseyeke din de; “Eşîr; koçer an niştêcih in ku di warê ziman û çandê de homojeniyek mezin nîşan didin, ji gelek malbatan pêk tên û di navbera malbatên di çarçoveya wan de têkiliyên civakî, aborî, olî, xwîni an zewacê hene”(TDK Türkçe Sözlük, 2020).

Li gor Ziya Gökalp: Eşîr, civakek e ku di hemû demsalên de koçerî dikin û di çadîran de dijî, tenê bi hilberîna ajalan re mijûl dibe û tu carî bi hunerên din re mijûl nabe, ferdên wê bi xêz û girêdanên xizmtiyê bi hev ve girêdayî ne û ji aliyê serok eşîrên xwe ve tene birêvebirin. (serokên eşîran). Li gorî wî, eşîrên Kurd û Erebiyê koma “eşîrên qebileyî”(Gökalp, 2001,s.28).

Civaknas Ferhat Tekin jî ji bo “Eşîr” van îfadeyan bi kar tîne: “Ew formek rêxistinbûna civakî-siyasî ye ku ji ber şert û mercên jiyana xwe yên bêhempa ji formên din ên kevneşopî yên civakê cihê dibe”(Tekin, 2005, s.11). Ew dibêje; Her çiqas ev eşîr di encama şert û mercên jiyana koçeriyê de derketibe holê jî, piştî derbasbûna jiyana niştêcihbûyî taybetmendiyên xwe parastîye. Sedema vê

jî ew e ku eşîr ne tenê li ser van şert û mercan, li ser bingeheke bîrdozî jî hatiye avakirin.

Li gor Bruinessen; Eşîr "yekîneyek civakî-siyasî ya bi avahiyek navxweyî ya yekta ye, bi gelemperî bi yekparebûna axa xwe ve, li ser bav û kalên hevpar û li ser bingeha xizmtiyê rêxistinî ye." (Bruinessen, 2003, s.82).

Eşîrek bi yekbûna bi eşîrên din re û berfirehbûna dema ku nifûsa wê ji ber sedemên wekî birçîbûnê kêm dibe, dema ku pêdivî bi berxwedanê li dijî êrîşan an jî parastina herêmên zozanên hevpar heye tê damezrandin. Bi zewacê ev yekîti xurt dibe û tifaq berfireh dibin.

Eşîr: Saziyeke nefermî ya civakî û çandî ye ku li ser bingehe xizmtiya rasyonel, bi plana xwe ya rêxistinî û kodên çandî ve hatiye damezrandin. Ev avahiyeke civakî ya homojen, wekhevîxwaze ku ji yek an çend koman pêk tê, koçer e an jî niştecih in.

Eşîrên Kurdistan

Di hema hema her lêkolînekê de ji çavkaniyên nivîskî yên herî kevn ên li ser kurdan heta îro yek ji mijarên herî girîng bêguman rastiya eşîrî ya Kurdistan e. Kurdistan bi sedsalan bi rêxistinên eşîrî hebûna xwe domandine. Her çend di van demên dawîn de eşîrtî, ku aliyê sosyolojîk ê herî girîng ê jiyana civakî ya Kurdistan e, ber bi hilweşandinê ve çûbe jî, girêdayîbûna eşîrî li her qadê, berdewame.

Her çiqas Mîr Şerefexan Bedlîsî Eşîrên Kurdistan wek Hekarî, Sohran, Baban û Erdelanî (Bitlisi, 2019, s.66) bi nav kiribe jî, ji Serdema Navîn heta roja me ya îro li çar parçeyên Kurdistanê hem bi hejmar û hem jî bi nifûsa ve bi dehan Eşîrên Kurd hene. Hem ji ber pîrbûna eşîran û hem jî ji ber kêmbûna sinorên gotarê hewce nîne em navên eşîrên navborî binivîsin.

Pêwist e ku eşîrên kurdan di nav du rêxistinên eşîrî yên cuda de bên dabeşkirin: "bi axê ve girêdayî" û "koçerî". Li cihên ku çandinî lê zêde ye, bi taybetî li Şanlıurfa û Diyarbekirê, eşîr wek zozanên axayan tên teşekirin, li herêma Serhatê eşîret bi kombûna malbatên bi hev re yên bi xwîn re girêdayî ne.

Eşîr wek komên di nava hev de ne, lê ev kom ne sîvîl û ne jî profesyonel in. Ji van koman re "komên etnîk" tê gotin. Ji wan re jî dibêjin "komên siyasî yên malbatî" ji ber ku ji aliyekî ve dişibin malbatekê û ji aliyê din ve dişibin civaka

siyasî. Van koman bi gelemperî li ser xizmtiya rastîn an xeyalî ne. Di nav wan de “hevqirtina xûnê” û hevqirtina “gazve” heye. (Gökalp, 2001, s.28).

Li cografîya ku îro Kurd lê dijîn, mirov dikare behsa bi sedan eşîrên mezin û biçûk ên Kurdan bike. Lê belê em ê di çarçoveya mijara xwe de li ser eşîrên Hekariyê bisekinin. Avabûna Eşîra Hekariyê bi sedan salin berdewam dike. Bi rastî jî navê Hekarî bixwe jî ji aliyê hin lêkolîneran ve weke navekî eşîrî hatiye bikaranîn (Güner and Ertürk, 2004, s.46).

Ev rastiyeke ku dîroka Hekariyê dîroka eşîran e. Ev rastî di civakên Hekariyê de jî pêşî li baweriyên olî girtiye, lewra kesên ku ji baweriyên cuda ne, lê ji heman eşîrê ne, di dijminatîyên navbera eşîran de li şûna piştgiriya olî, eşîrtîyê tercîh dikin.

Bi rastî eşîrên Nestûrî û Ermenî yên ku li Hekariyê bi cih bûne, di şaxên cuda de cih girtine û cudabûna ji baweriyên xwe yên olî wêdetir, li gorî cihêbûna şaxê rast û çepê ku taybet e bi eşîrên Hekarîyê ve girêdayî ye. Wek misilmanan, Nestûriyan jî eşîra xwe li ser dîn pejirandîye. Ji bo ku têkiliyên eşîretî û eşîrî yên ku rastiyeke sosyolojîk in, bên fêhmkirin, pêwîst e ku pêşî li têgînên navborî pênaseyên sosyolojîk bên kirin. Ji ber ku danasîna eşîrê di civakên Hekariyê de zêdetir li ser têkiliyên rêzan hatiye avakirin, ew “rêxistina rêzê ye ku saziya herî kevn, herî demdirêj û herî berbelav a mirovahiyê ye” (Ökten, 2009, s.101) û Eşîrên Hekarî ji bo baştir fêmkirina mijarê girîng e.

Eşîrên Hekariyê

▪ Derbarê her du eşîrên serekê ên Hekariyê (Pinyanişî û Ertûşî)

Pinyanişî û Ertûşî du eşîrên serdest ên konfederasyona eşîrên Hekariyê ne. Her çend li ser nasnameya etnîkî ya van eşîran spekulasyonên cuda hebin jî, nayê înkarkirin ku navên eşîrên navborî li gorî hevoksaziya kurdî ne. Tê dîtin ku her du peyv jî peyvên kurdî yên ji paşgirên navdêran in û ji bo fonetîka kurdî guncan in.

Lêbelê, avahiya eşîrên Hekariyê li ser girêdanên xwînê û bav û kalan e. Hemû endamên eşîrê xizmên hev in. Di sîstema eşîretî de serdest û serwer nîn e û her kes kêmkê-xwediye axa mîratî ye. Serokê eşîrê ji aliyê hemû endamên heman eşîrê ve tê hilbijartin û rêzgirtin. Pîrî caran, serokê eşîrê dê bibe kesek ku di nav heman eşîrê de, li ser bingeha temen, tevgerên gihîştî, çand û jêhatîbûna xwe rêz bigire. Serokayetiya eşîran ji bav derbasî kur nabe, di heman demê de bi têgînên xudan-xulam, xwedê û xizmetkarê pergala feodal re nagunce ye. Her wusa, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku têkiliyên

ku dibin sedema avabûna eşîran, nahê daxistin asteke tenê a aborî. Ji ber ku bi taybetî di kevneşopiya eşîrên Hekariyê de hevkarîya civakî û parastina ji xetereyên derve ji fikarên aborî serdesttir e. Û mirov dikare bibêje ku têkiliyên aborî pir bêqîmet in ku di pêkhatiya eşîra Hekariyê de li ber çavan bê girtin. Herweha ji perspektîfa endamên eşîrên Hekariyê ji tevaya girêdanên civakî yên ku dihêle ku têkilî, mal, xizmet û hestên xizmtiyê werin hilanîn û mezinkirin û divê berdewamiya wê bi têkiliyên pir caran were misoger kirin (Yalçın-Heckmann et al., 2012, s.44).

EŞÎRÊN HEKARÎYÊ	
ERTÛŞÎ	PİNYANÎŞÎ
Alan	Çelî
Êzdînan	Zeydani
Gewdan	Xanî
Hacan	Xaşkanî
Jîrkî	Pîrxulkî
Mamedan	Masorî
Mamxuran	Baxoşanî
Pîran	Kîzanî
Şerefan	Pîyanîsî
Şîdan	Kevîjî
Xaviştan	Bilêcanî
Xelîlan	Silehî
Tiyarî(Nastûrî)	Tixubî(Nastûrî)

Her du eşîrên mezin ên Nestûriyan di navbera du şaxên mezin de hatine parvekirin. Tiyaî li milê çepê û Tixubî li milê rastê bûn. Goyî jî ku ew eşîreke mezin in ku bi piranî li Qilabanê û gundên wê dijîn. Eşîra Goyî dema ku di navbera her du eşîrên sereke de dijminatî hebe, piştgirîya eşîra Ertûşî ye. Li derveyî konfederasyona eşîrên Hekariyê dimînin. Elkî, Oremarî, Dostkî û Herkî yên ku li herêma Hekariyê dijîn û ne girêdayî herdu baskên eşîran in jî eşîrên mezin in.

▪ Di Eşîrên Hekariyê de Rast-Çep “Bask”.

Dabeş kirina modela blokên eşîrî yên “rast”, “çep” di eşîrên Hekariyê de modeleka herêmî ye. Li gor vê modelê cudahiyan di navbera eşîran tu eleqe bi modela “rast”, “çep” û ne jî “rastparêzî û çepgiriyê” ya modela zanistên siyasî nine. Dabeşkirina eşîrên Hekariyê di dema desthilatdariya Îskender Paşa ye

Boşnakî de ji bo rehetîya revebîrya îdarî di sala 1532'an de hatiye çêkirin ku ew wî demî Beglerbegê Wanê bu(Colemergi, 2019, s.349).

Lêbelê, têgehên "rast" û "çep" ên ku em di zanistên siyasî de bikar tînin, xime we modela piştî Şoreşê ji lihevkirina kursiyên parlamentoyê Fransî ne(Kayacan, 2000, s.292) û heta îro di nav termînolojiya siyasî de cihê xwe girtiye. "Rast" û "çep" di eşîrên Hekariyê de ne li ser bingeha etnîsîte û olî ne, ne jî bi tundî dabeşkirinek cografî ye. Di rastiyê de, li aliyê rastê û aliyê çepê bawerî û nasnameyên cuda yên etnîkî hene.

Eşîrên Hekarî bi awayê baska rast, (baska rast) û baska çep (çep) xwedî avahiyek eşîrî ya dupolar in. Ertûşî baskê çepê û Pinyanişî jî baskê rastê temsîl dikin. Ji her du aliyên vê konfederasyonê ne tenê eşîrên Misilman, Asûriyên Xiristiyan jî hatibûn dabeşkirin.

Eşîrên Nestûrî yên beriya Komarê jî di nav ve cunan de bûn. Sînorên herdu baska ewçend şîdya ne ku her çiqas xwedî bawerîyên olî yên cuda bin jî, eşîrên Nestûrî bi eşîrên misilman re li ser baska xwe li dijî hev-dîndarên xwe di şerên eşîran de tifaq kirin.

Netewa Nasturî ya başka eşîren Hekariyê de gelek balkeş e. Nesturî nasname û bawerîyek etnîkî ya cûda temsîl dikin. Tevî ku ew di herdu koman de ji hêla eşîrên cuda ve têne temsîl kirin. Bo nimûne, şaxê Tiyarî yê Nestûriyan Ertûşî (çep), lê Tîxûbî (rast) Pinyanişî ne.

"Bask"a ku ji aliyê eşîrên Hekariyê ve hatiye çêkirin, xwediyê taybetiyeke cografîk jî nîne. Bi rastî binyatê hem Pinyanişiyên ku em jê re dibêjin "Baska rast" û hem jî Ertûşiyên ku em jê re dibêjin "Baska çep" ji herêma navça Çelê ye. Navê Ertûşiyên ji gundê Ertûşê yê Çelê, Pinyanişî jî ji gundê Marifan ê girêdayî gundê qeza Çelê hatiye girtin. Ev rewş li bajar û navçeyên din ên ku îro her du eşîr lê belav bûne jî derbasdar e. Ji ber ku her du eşîr li gundên cîran bi taybetî li gelek herêmên Hekariyê û Wanê dijîn.

Pinyanişî ku di konfederasyona eşîrên Hekariyê de baska rastê temsîl dike piranî Hekariyê û navçeyên Gever û Çelê dijîn, Her wiha ji ber ku gelê Pinyanişî ji ber nasnameya xwe ya siyasî tim û tim li sirgûnê ye, îro li erdnîgariyeke berfireh, Bedlîs, Agirî, bajarê Erçek a Wanê û navçeyên Şanliurfayê yên Bozova û Siwêregê belav bûne. Pinyanişî ku di sedsalen 16. heya 19. de xwediyê statuya hikûmetê bûn.

Eşîra Pinyanişî XVI. Ji heta destpêka sedsala 20 ê, bi pêşengiya Kurên Şahkulu (Şaqîliyê Bîlêli) li herêmên Somay, Selmas û Serelbakê li ser xeta sînorê Wan-Îranê ya îroyîn; Carinan mîrekiyek bi statûya yurtluk-ocaklikan û carinan jî hukûmetek ava kirin(Yaşar, 2020, s.1).

Ji damezrandina Komarê Turkîyê heta salên 1990'î di nûnertiya Hekarîyê ya li Meclîsa Mezin a Tirkîyeyê de roleke pêşeng lîstin. Pinyanişiyên Çel û Geverê dibin du şax. Çeliyan li Çelê malbata Welya Beg(Pirozbeyoglû), li Geverê Kevîjyan, jî Pîrxûlkîyan Malbata Zeydan temsîl dike.

Ji bilî vê, tevî ku Xanî, Silehî, Guzereşî, Piyanisi û Nişeyî yên Eşîra Pinyanişî yên li navenda Colemêrgê û gundên her yek ji wan serekên malbata xwe hene jî, ew wek Masîrî û Xaşkaniyên li Başkale di nav konfederasyona Pinyanişî de cih digirin.

Bingeha Baska Çep ango Eşîra Ertûşîyan navçeya Çelê gundê Ertuş e. Eşîrên Ertûşî yên girîng Gevdan, Mamhuran, Giravî û Jirkî li Bêşebab belav bûne. Beşeke din a girîng a eşîra Ertûşîyan li navçeya Şaxê ya ku îro di nav sînorên Wanê de ye dijîn. Ertûşî zêdetir sewalkarî û berhemên sewalan re mijûlbîn. Ji ber erdnîgariya gundên ku lê dijiyan, têkiliya Ertûşîyan bi Mîr û şêxên ku desthilatdariya siyasî re kêmbû. Ev rewş bû sedem ku ew jiyanek navxwe bimeşînin. Berevajî eşîrên Pinyanişî jiyanek kevneşopî hebû. Pinyanişî çareserkirina nakokiyên xwe di dadgehên şerîetê de, Ertûşîyan navnîşana çareserkirina nakokiyên xwe di piranî axayê eşîrê xwe ve çareser dikirin. Di nav her du eşîrên sereke de jî şêxîtî ji rêzê tê temamkerê desthilatdariyê ye û serdest e. Lê belê di eşîrên Nestûrî yên xiristiyan ên vê cografîyê de Melîk, anko kesê desthilatdar bi hîlbijartinê tê diyarkirin. Mar Şîmun, desthilatdariya olî ya di nav Nestûriyan de, di heman demê de nûnerê olî yê hemû Nestûriyan li cîhanê bû.

- Dewleta Osmanî

Piştî ku şerê Çaldiranê Dewleta Osmanî bi ser ket, kontrola herêmên Kurdan ket destê Împaratoriya Osmanî. Împaratoriya Osmanî ji gelên teba xwe de girîngiyeke taybet dida Kurdan. Kurdên ku ketine bin kontrola Osmaniyan, yek ji gelên herî mezin ên etnîkî yên cihêreng û bi piranî wan misilman bûn. Kurd beriya Osmaniyan hatine herêmê û di şert û mercên taybet ên herêmê baş dizanin û herêm bi gor çand û jiyanê xwe ava kirine. Împaratoriya Osmanî piştî bû desthilatdarê herêmê, hêza civaka ku li van xakan dijîn fêhm kir û bi

polîtîkayên ku di têkiliyên xwe yên bi wan re dimeşîne, di demeke dirêj de weke gelên cuda hebûna Kurdan bidomîne.

Ji bo ku li herêma Rojhilat û Başûrê Rojhilatê Anadoluyê nîzam neyê xerakirin û mîrên herêmê ber bi Safewiyan ve nemeşin. Di rêya Îdrîs-î Bedlîsî de bi şandina maddeyên vala yên ku nîşana peymanê hene, Sultan Selim destûr da ku ew bi awakî guncav bêne dagirtin û li ser navê Sultan radestî xwediyên wan bikin (Sevgen, 1968, s.59).

Di vê çarçoveyê de, Împaratoriya Osmanî modela rêveberiya rasterast li herêmên Kurdan bi cih neaniye, tercîha wan rêbaza rêveberiya nivxweserî ye. Împaratoriya Osmanî, civaknasiya vê herêmê li ber çavan girt, sê cureyên sistêmên îdarî li herêmê ava kirin: îdarî, leşkerî û darayî.

Eva;

- Sancaqên Osmanî,
- Yurtluk-Ocaklık
- Hikûmet

Yekîneya herî mezin a îdarî ya Împaratoriya Osmanî, sencaq yekîneya bingehîn a xwedî nasnameya îdarî û leşkerî ye. Ji ber ku sencaq an jî liva di Împaratoriya Osmanî de yekîneya îdarî ya bingehîn bû, ji aliyê sancakbeyî ve weke rêveber dihat birêvebirin (Gök et al., 2024, s.49).

Sancaqên Ekrad: Jê re Sancaqên Yurtluk-Ocaklık jî tê gotin, di vê sitatûyê de, berevajî sazûmana îdarî ya klasîk a Osmanî, bi giştî ji sancaqên Osmanî dereceyekê îmtiyaztir bûn (Öğün, 2010, s.385)

Bi xwedîderketina li axayên herêmî yên bi bandor û xanedanên ku demeke dirêj li herêmê serdest bûn (Kılıç, 2002, s.10). Tevî ku hikûmet û sancaqên bi statûya yurtluk û ocaklık yekeyên xwesertir bûn jî, Împaratoriya Osmanî bi tedbîrên ku digirt û bi rêzîknameyên qanûnî yên ku dem bi dem çêkir, hewl da ku desthilatdariya navendî biparêze.

Wek qaîde, cudahiya herî girîng di navbera Sancaqên Osmanî ji Sancaqên Ekrad ew e ku rêvebirina wan ji yekdestdariya malbatek diyarkirî re tê hiştin, ango berdewamiyek mîrasî heye. Armanca herî girîng ji çêkirina sancaqên bi vî rengî sûdwerigirtina ji bandora eşîrên mezin e ku bi salan e li wê herêmê dijîn.

Ji bo vê jî divê sancaqên yurtluk-ocaklık ne wek yekîneyên xweser an qelsiya dewletê, lê wek tedbîrek ku ji hêla dewletê ve ji bo bihêzkirina otorîteya navendî tê girtin were dîtin(Tuncer, 2014, s.24). Li Împaratoriya Osmanî; Her çiqas li Sancaqên Ekrad rêvebirina di destê kurdan de bûbe jî, dewlet dikaribû midaxaleyê mîrekiyê bikira û diviyabû rêveberiya mîrekiyan ji aliyê Beylerbeyan ve bihata pejirandin. Di heman demê de Begên Ekrad mecbûr bûn ku di bin femandariya axayên xwe yê sancaq de beşdarî şer bibin û di dema şer de bac bidin.

Di dema ku rêvebirên sancaqên Osmanî ji navendê dihatin tayînkirin, sancaqên Ekrad jî di berdêla îtaet û xizmeta wan a di dema dagirkirina herêmê de, ji mîrîtiya malbatên Mîrên ên berê re hatin hiştin. Xwedîyên Sancaqên Ekrad heta ku erkên xwe bi cih bûn û beşdarî şer bibin nikarin ji kar bîn avêtin. Ger îxanet bihatana kirin, ji kar dihatin avêtin û li şûna wan yek ji kur û xizmên wan dihatin tayînkirin.

Hikûmet li herêmê yekîneyên îdarî yê herî zêde xwedî îmtiyaz bûn. Mîna sancaqên Ekrad, ew jî ji desthilatdariya ya axayên herêmê re hatin hiştin. Dîsa di dema şer de ew mecbûr bûn ku beşdarî sefera di bin femandariya beglerbegê ku girêdayî wan bû bibin û ger neçûn seferê dê ji kar bîn avêtin(Öğün, 2010, s.386).

Ev nêzîkatiya rêveberiyê ya ku ji aliyê Osmaniyan ve ji bo herêmê dihat tercîhkirin, di heman demê de modelê bû ku ji aliyê axayên Kurd ên desthilatdariya herêmî li herêmê di destên xwe de digirtin û tercîh kirin û xwedawendan ji vê siyasê sûd wergirtin û li herêmên xwe dewlemendiyek mezin bi dest xistin û hêza xwe xurt kirin.

Mîrên Kurd, têkiliyên ku bi dewleta navendî ya Osmanî re çêkirine, ji bo rêveberiyên herêmî yê ku li herêmên xwe ava kirine, wekî çavkaniyeke zêde ya rewabûnê dihesibînin. Eşîran, ji bo ku di asta herêmî de bibin hêzeke hegemonîk a herêmê, carinan li hemberî eşîrên din ên ku hevrikên wan bûn ji şer kirîne. Di encama peywendiyên ku bi Osmaniyan re pêşxistibûn, axayên Kurd ên herêmê ku di nava avahiyeke siyasî ya ji xwe bihêztir de bûn, ji vê rewşê sûd wergirtin û hêza xwe ya siyasî li ser girseyên di bin desthilatdariya xwe de zêde dikin û xurt dikin(Örs, 2019, s.66).

Heşt serokên eşîrên kurdan bi mîrasî li ser eşîr û herêmên xwe wek Sancaq Bey hatin tayînkirin. Yê ku biçûktir bûn wek esilzade dihatin hesibandin.

Di van sancaqan mîrên ku mafê wan li ser eşîr û axê wan heyî û ji bav ta kur re mîras bû, ji wan re ocaklık û yurtluk dihate gotin.

Ji aliyê din ve pênc Mirnişinên Kurdan wek hukumet hatin qebûlkin. Ji baca dewletê hatin derxistin. Lê belê di dema şer de ev pênc serokên eşîran divê hemû di bin femandariya waliyê Diyarbekirê de bi hejmarek leşker re beşdarî seferên sultan bibin (İnalcık, 2009, s.140).

Îhtîmal e ku gelek sebebên vê tercîha îdareya bêdestûr a Dewleta Osmanî ya li hember eşîrên Kurdan hebin. Lê belê yek ji sedemên herî girîng jî ew e ku Kurd li hember gefên olî û leşkerî yên ku bi ser Îranê de werin, weke tamponekê sinorên Dewleta Osmanî diparêzît. Bi ser de jî, Împaratoriya Osmanî bi bac û piştgiriya leşkerî ya ku ji van hikûmetên defakto dida, ji bo xezîne û hewcedariyên leşkerî çavkaniyên xwe dabîn dikir.

Lê têkiliyên Împaratoriya Osmanî û eşîrên Kurdan bi dewleta navendî re pêş ket û eşîrên ku di vê pêvajoyê de bihêztir bûn, ji bo gelên li herêmên wan dijîn, dest bi xeteriyeke mezin kirin. Bi demê re, hinek ji van mîran çav lewê ji desthilatdariya navendî veqetin û serbixwe tevbigerin. Her wiha di encama tevgerên neteweperest ên ku piştî Şoreşa Franseyê li Ewropayê zêde belav bûn, Împaratoriya Osmanî dest bi windakirina piraniya axa xwe li rojavayê welêt kir. Piştî ku Sîrb, Macar û Yewnan ji Împaratoriya Osmanî veqetiyan, Bulgar jî bi Peymana Berlînê di 13ê Tîrmeha 1878an de bûn mîrekiya Împaratoriya Osmanî (İnalcık, 2009b, s.289).

Bandora Tanzîmatê li ser Sîstema Îdarî ya Osmanî

Ji ber zextên dewletên Ewropî û bi taybetî jî rewşenbîrên alîgirê hukûmeta makezagonê û fikra ku reform dê herdemî bin, bandorên neyînî yên ramanên neteweperestiyê yên ku di Şoreşa Fransa û Împaratoriya Osmanî ya pirneteweyî de derketine holê xilas bibin di 3ê Mijdara 1839an de li Parka Gûlhaneyê Fermana Tanzîmatê hat ragihandin.

Bi ragihandina Tanzîmatê re li welatê Osmaniyan, bi taybetî di warê siyasetî û îdarî de guhertin çêbûn, ku heta îro bandora wan heye. Bi fermana Tanzîmatê ya ku di destpêka desthilatdariya Abdulmecîd de hat ragihandin, tevgerên reformê yên Osmanî hem li navendê û hem jî di rêveberiya parêzgehê de geş bûn. Yekemîn rêzîknameya girîng piştî ragihandina Gulhane Hatt-ı Hümayun di teşkilata parêzgehê de ji bo ku di berhevkirina dahatên bacê de rêkûpêk bê kirin, hat kirin. Ji ber ku di fermana Tanzîmatê de rêbaza bacgiran a "iltizamê" ku demeke dirêj li axa Osmaniyan dihate sepandin, hat rexnekirin û

hat ragihandin ku dê ji niha û pê ve bac li gorî qanûnê bên standin. Kapasîteya her kesî û ji kesî bac zêde nayê girtin(Kartal, 2013, s.5).

Yek ji encamên herî girîng ên Tanzîmatê jî guhertinên di sîstema Îdareya Osmanî de bû. Herçiqas ji sala 1300 heta bi Rêznameya Wilayetê ya sala 1864an bi demê re di sîstema Îdarî ya Osmanî de hin guhertin çêbûn jî, lê van guhertinan zêde bandor li ser axayên eşîrên Kurdan nekir. Lê di sala 1864'an de bi Rêziknameya Wilayetê re pergala îdarî ya Osmanî reformeke radîkal bû û vê reformê serokên eşîrên Kurdan û statûya wan a bi salan hejand.

Pêvajoya jinûveavakirinê ya sedsala 19. jî saziyên îdarî yên bajarên Osmanî guhert. Di wateya şaredariyê de, saziyên bajêr ên kevn bi rêveberiya îdarî ya nûjen, ku dirêjkirina herêmî ya nêzîkatiya dewleta navendîparêz e, hatine guhertin(Arslantürk Yılmaz, 2018, s.147).

Ji Adara 1845an pê ve biryar hat dayîn ku Tanzîmat li Erzirom û Diyarbekirê, navçeyên Maden-i Humâyûn û hin herêmên awarte yên parêzgeha Sêwasê were tetbîqkirin(Torun, 2012, s.83).

Yen ku ji vê pêvajoyê herî zêde zêzar dîtine eşîrên Kurdan ên ku bi sed salan hebûna xwe ya nîvserbixwe domandine. Îmtiyazên ku ji begên Kurd re hatibûn dayîn hatin rakirin. Teşkilata îdarî ya welatê Osmanî ji nû ve bû parêzgeh û navçe. Li şûna Mîran wali an qeymeqamên dihatin tayînkirin. Di vê avakirina nû de parêzgera Hekarîyê jî desthilatdariya xwe wenda kir. Begê Hekarî, Nurullah Beg daxistin karmendê ke asayî.

Hem pêkhatiya îdarî ya nû û hem jî nakokiya Misilman-Nesturî ya li herêma Hekarîyê bû sedem ku rêveberiya Osmanî di helwesta xwe ya li ser statuya Hekarîyê de guhertinên cidî pêk bîne. Di dema şîdeta olî ya ku di navbera Misilmanên Hekarî û cemaeta Nestûriyan de rû da, Împeratoriya Osmanî gelek caran ji ber zextên hêzên navneteweyî emirnameyên piştgirîya Nestûriyan derdixist(Uçar, 2010, s. 87).

Di dagirkeriya Rûsan a li herêma Rojhilatê Anadoluyê de, eşîrên Hekarîyê bi rastî ji qedera xwe re rû bi rû hatin hiştin. Di vê serdemê de Nestûriyên ku ji rûsan piştgirî digirtin, Hekarî bi dest xistin û bûn sedem ku gelê Hekarîyê ber bi başûr ve koç bike.

Dawiya van pevçûnên ku nêzî çil salan berdewam kirin, bi hezaran Hekariyan ku koçberî herêmên Mûsil û Barzan bûn û bi birçîbûnê re rû bi rû

man jiyana xwe ji dest dan. Yên ku vegeriyan Hekariyê neçar man di bin şert û mercên serdema navîn de bijîn.

- Mîrêktiya Hekarîyê û Têkiliyên Wan Ligel Osmanîyan

Beriya ku Împaratoriya Osmanî li ser Herêma Kurdistan serdest be, Mîrên Hekariyê ku bi salan li Qela Colemêrgê dijiyan, desthilatdariya xwe domandin. Derbarê damezrandina Mîrektiya Hekariyê de nêrînên cuda hene. Mîr Şerefxanê Bitlîsî dema ku di Şerefnameyê de begên Hekarîyan rave dike, dest pê dike û dibêje: “Tu kes ji dara malbatê û zincîra vê malbatê hay jê tune ye” û pêşî di sala 787 Hicrî (Miladî: 1366) de Yek ji Mîrên Hekariyê Îzzettîn Şîr li kela Wanê li hember Tîmûr 27 rojan li ber xwe da. Sala 1005 Hicrî de (Miladî: 1597) Zekerîya Beg di hikumeta Hekariyê de ye, ku navenda dewletê ya malbatên wan e û Îbrahîm Beg jî li Elbakê serokê îdareyê ye (Bitlîsî, 2019, s.163).

Li gor Derweş Yusuf Hesên Hîrorî, Mîrekîtiya Hekariyê di sala 945an de hatiye damezrandin û heta sala 1336an dom kiriye (Hîrorî, 2010, s.101). Nîzar Eyup Gulî di pirtûka xwe ya bi navê Îmaret Hekarî Fil ehd El Osmanî de nivîsandiye ku Mîrekîtiya Hekariyê di navbera salên 1258 û 1514an de desthilatdar bûye (Gulî, 2017, s.51). Lêkolînerê din Nazmî Sevgen di pirtûka xwe ya bi navê Mîrekiyên Tirkên ên li Rojhilat û Başûrê Rojhilatê de tarîxeke teqez ji bo damezrandina Mîrektiya Hekariyê nade, lê dibêje Mîrên Hekariyê bacek dane Zengiyên ku di navbera salên 1127-1233an de li Mûsilê hukum kirine. Hekarî piştî sala 1688an bi tevayî li ser derbasî îdareya Osmaniya bûye (Sevgen, 1982, s.158).

Dündar Alîkılıç di berhema xwe ya bi navê Ji Dewleta Ebbasî heta Mîrektiya Hekarîyê/Mîrektiya Îrisan teza ku Begên Hekarî berdewama Ebbasiyan in diparêze û îddîa dike ku avakirina Mîrekiyê di sala 1296an de bi Siracuddîn re dest pê kiriye û bi 1849an Suleyman Beg re bi dawî bûye (Alîkılıç, 2006, s.33).

Nivîskarê pirtûka “Hekarî, Bajarekî ku Dîrokê Diaxeve” ‘ye Adnan Menderes Kaya ye. Nivîskar behsa dîroka Mîrên Hekariyê dike ku Siraceddîn û kurê wî Îzzeddîn (Kaya, 2010, s.14) yê ku li ser daxwaza Mîrê Îlxaniyan Gazan Xanê ku di sala 1296an de misilman bûye û ji aliyê Gazan Xanê ve hatin pêşwazîkirin ji Misrê hatine. Li Hekarî û herêma Wanê bi cih bûne wan heta Nurullah Beg li Hekarî ye desthilatdarî kiriye.

Piştî ku Osmanî li herêmê serdest bûn, ji nû ve dîzaynkirina herêmê bi berçavgirtina demografîk dest pê kirin. Hekarî di navbera Îran û Împaratoriya

Osmanî de xwediyê pozîsyoneke pir jeostratejîk bû. Ev cihê ji Eşîrên Hekariyê re bû derfet û alîkar ku Împaratoriya Osmanî cudakariya pozitif ji wan eşîran erênî bike.

Wek ku li jêr bi berfirehî tê ravekirin, Mîrên Hekariyê ji bo ku text de serketî bin aliyekî ve pişt a xwe didane Osmanîyan an jî Safewiyan ku her du dewlet hêzên mezin ên wê serdemê bûn. Lê ji vê pêve kesê ku dixwest mîrektîya Hekariyê bi dest bixe, diviya bû ku piştgiriya yek ji wan her du eşîran bigirta (Sevgen, 1982, s.143).

Di serdemên ku Împaratoriya Osmanî li herêmê aktîf bû de şerên ji bo ser text zêdetir hatin jiyîn. Sedema sereke ya vê yekê jî ew bû ku pêkhateya baweriya Mîrên Hekariyê ji Savefiyan zêdetir nêzî Osmaniyan bû. Lê ji aliyê neslê ve Sefewî zêdetir nêzî kurdan bûn. Wek hatiye nivîsîn ji xeynî îddîayên ku dibêjin Sefewî bi eslê xwe Kurd û Tirk in (Cleveland and Harmancı, 2008, s.21), li gorî dîroknasê tirk ê navdar Faruk Sümer, ji li ser kurdûna vê malbatê rawestîya û dibêje “Tu eleqeya Safewiyan bi Seyîd re tune. Ew ji malbateke kurd a bi navê Firuz Şah ji Şengalê ne” (Sümer, 1976, s.1).

Bi rastî Savefî Şîe û Osmanî Sunnî bûn. Dema em bihesibînin ku Begên Hekarî jî xwe bi Ebbasiyan ve girê didin, baştir tê fêmkirin ku lihevhatina Mîrên Hekarî û Împaratoriya Osmanî ne tesaduf bûye. Her wiha nêzîkatiya îdarî ya Mîrektiya Hekariyê rêveberiyê teokratîk a mîna Împaratoriya Osmanî bû. Desthilatdariya Malbata Mîr bû û ew ji neseb ve gîredariya Ebbasiyan û Ebbasi ji mezinehiya xwe bi ola îslame desdixistî bûn.

Weke ku di berdewamiya lêkolînê de jî tê dîtin, eksena sereke ya siyaseta Dewleta Osmanî li ser dijberiya Sefewiyan bû. Dewleta Osmanî di vê serdemê de mîrekiyên Kurdan li hember Safewiyan weke herêmeke tampon bi kar dianî û tayînkirina rêvebiran de pişgiriya mîrekê digirt, mîrê alîkarîya Osmanîya runişt ser text baceka mezin dida wan û bi vî awayî ji xezîneyê dahateke mezin bi dest dixist (Örs, 2019, s.66).

Hekarî di navbera Osmaniyan Sunnî û Safewiyan Şîe de di cihekî stratejîk de bû. Ji ber vê yekê, carnan Mîrên Hekarî, ji ber ku di tercîhên xwe yên siyasî de di têkoşîna desthilatdariyê de ji vê pozîsyona stratejîk haydar bûn, carna nêzî Sefewiyan û carna jî nêzî Osmaniyan bûn. Lê Hekarî di sala 1688'an de bi temamî kete nava pergala rêveberiya sîvil a Osmaniyan û piştî wê jî Mîrên Hekarî bi Berat-ı Hümayun re hate ser text (Sevgen, 1982, s.144).

Mîrê Hekarî Zahîd Beg ku parastina Safewiyan qebûl kir û heta dawiya jiyana xwe bi Şah Îsmailê Sefewî re li hev kir. Muhabeta û têkilîyên Zahîd Beg û Şah Îsmail ew qas zêde bû ku Şah Îsmail ji Zahîd Beg re digot "mamê min". Zahîd Beg 60 salan mîrektîyê kir. Ji xeynî Zahîd Beg Begên Hekarî yên ku di bin bandora Safewiyên Îranê de mane Zeynel Beg, Bayındır Beg, Seyyid Mehmet Beg, Gazi Beg, Şerefxan Beg û Nurullah Beg in (Bitlisi, 2019, s.168).

Ji ber ku Mîrên Hekariyê beşdarî şerê Çaldiranê ya di navbera Yavuz Sultan Selîm û Şah Îsmail de nebûn, berdewamiya siyaseta Mîr Zahîd ya alîgiriya Safewiyan bû sedem ku Dewleta Osmanî otonomiyê bide Begên herêmedî. Ji ber statûya taybet a ku bi vê biryarê ji wan re hat dayîn, mîrên Hekarî ji niha û pê ve li kêleka Osmaniyan bûn û di şerên bi Îraniyan re serkeftineke mezin bi dest xistin û heta beriya hatina artêşa Osmanî bi fermana Sultan tevahiya Azerbaycanê bi dest xistin (Colemergi, 2019, s.324).

Heya ku Begên Kurd erkên xwe bi cih anîbûn û beşdarî seferan bibûna ji text nedihatîn avêtin. Îmadedînê Mîrê Hekaryan ji ber ku di seferê de beşdar nebû yan jî di seferê de derneket pêşberî sultan, ji aliye Sultanê Osmanî ve weke serhildêr hat qebûl kirin û bi fermana ku di sala 1636'an de hatiye weşandin, ji textê mirektiye hatiye dûrxistin (Sevgen, 1982, s.156). Di egera îxanetê de ji kar hatin avêtin û li şûna wan kur an jî xizmên wan hatin tayîn kirin. Di bûyera mirina axayên sancaqan de, ji bilî malbata xwedî îmtiyaz, rêveberî nedihat dayîn. Ev statûya sancaqê ancax eger ku nesla malbata xwedî îmtiyaz bihata birîn, dikaribû biguhere (Öğün, 2010, s.385).

Mîrektiya Hekkariyê konfederasyonek eşîrî bû ku ji hêla Pinyanişiyên û Ertûşiyên ve wekî ribega sereke hate damezrandin. Dema ku di pirtûkên dîrokê de behsa Eşîrên Hekariyê tê kirin, ji bilî Pinyanişî û Ertûşiyên behsa eşîra Dönbüllü jî tê kirin, lê Dönbüllü ne xelkên Hekarî ne. Dema ku Akkoyunluyan (1378-1508) bi piştgiriya Tîmûr êrîşî Colemêrgê kirin, piraniya welatîyên Colemêrgê qetil kirin û rêveberiya Hekariyê radestî malbata Dönbüllü ya ku ji Cizîrê anîne kirin (Özgen, 2019, s.35). Ev serdemê di dîroka Hekariyê de wekî Serdema Fetretê zanîn, Donbûl 18 salan li Colemêrgê man (Colemergi, 2019, s.301). Paşê, dema Esedüddînê ku bi alîkariya Nestûriyan ji Hekariyê ji Misrê hatibû anîn, ji Colemêrgê derketin.

Eşîra Pinyanişî eşîra herî girîng e ku ji sedsala 15. ve di rêveberiya Hekariyê de xwedî gotin e. Ev eşîr, li ser sînorê Osmanî-Sefewî, Ji nîvê duyemîn ê sedsala XVI. Heta serê sedsala XIX. an bi serokatiya malbata Bîlêlan, li

herêmên Somay, Selmas û Serelbakê mîrekiyek ava kirin, an wekî Hikûmetê an jî Ocaklık jîyan(Yaşar, 2020,s.1).

- Di Têkoşîna Desthilatdariya Mîrên Colemêrgê de Rola Eşîran

Piştî ku Împaratoriya Osmanî Mîrlika Hekariyê afirand û Mîrên Hekariyê bi Dewleta Osmanî ve hatin girêdan, Ew Mîrên heta wê rojê bi biryara Konfederasyona Eşîran dihatin hilbijartin, êdi bi fermana paytexta Alî Osmaniye dest bi wezîfedar dibûn.

Ev rewş li ser textê Hekariyê bû sedema nakokî û anarşiyê heta ku Mîrekiya Hekariyê ji merhaleya dîrokê rabû. Ji wê rojê û pê ve Mîrzadiyên ku xwe wek alternatîfa Mîrê hazir dihesibandin, bi çend barên zêrên ku berhev kiribûn ve serî li Qesra Osmanî didan û bi ferman û piştgiriya leşkerî ya Dewleta Osmanî bûn xwediyên nû yên Kela Hekariyê.

Di dema guhertina desthilatdariya Mîrên Hekariyê de, Dewleta Osmanî gelek caran hembere eşîrên Hekariyê yek ji mîr li ser ya din tercîh dikir û gelek caran bi hêza leşkerî mîrên ku piştgire wî Osmani bun diji berxwedana eşîran li ser text bi cih dikir.

Bi rastî di ku Di sala 1551'an de ji Stenbolê jibo Beglerbegê Wanê Îskender Paşa re fermanek hatiye şandin de û têde tê emîrkirin "Di serî de wextê Seyîd Mehmet bikujin û li şûna wî Zeynel Begî bikin serokê Mîrnîşîna Hekariyê. Bi rastî jî Îskender Paşa pêşî Seyîd Mehmet girt û avêt zindana Wanê.

Beglerbegê Wanê Îskender Paşa, Yakup Begê kurê Seyîd Mehmet ku xwe spartibû eşîra Pinyanişîyan da ku ji bo textê Hekariyê piştgiriye bidene, eşîra Pinyanişîyan îxanet lekir u diji usul u adete Kurdan ew teslimî Îskender Paşa kirin u wi ji li Wanê bav û kur îdam kir(Sevgen, 1982, r. 143).

Heman Îskender Paşa dema bu Waliyê Wanê wî Mîr Melîk Begê Hekarî yê ku pûte wî nekiribû, ji bo ku wî bitirsîne û rûyê dewletê yê hov nîşan bide, anî Wanê û ew îdam kir(Bitlisi, 2019, s.171).

Zeynel Beg ji bo ku pozîsyona xwe xurt bike li riyên nêzîkbûna Împaratoriya Osmanî digere, ku gav bi gav bandora xwe li herêmê zêde dike. Ji bo vê jî piştgiriya Van Beylerbeyi dest dixe(Yalçın-Heckmann et al., 2012, s.65), Lê kurê wî Yaqûb bi piştgiriya eşîreta Pinyanişî ya qela culemerge ji dest babê xe derdixinît.(Nizar and Kaplan, 2014, s.282).

Pinyanişî di pêvajoya împêckirina Zeynel Beg de du caran roleke girîng lîst. Cara ewil Zeynel Beg bi piştgirîkirina pinyanişî ji aliye kurê xwe ji text hat

derxistin û cara duyemîn jî tevî piştgiya dewleta Osmanî jibo Zeynel Beg Seyîd Mehmet Beg bi piştgiya Eşîra Pinyanişîyan derket ser text û Zeynel Beg neçar ma bireve.

Lale Yalçın-Heckmann di pirtuka xwe a bi navê “Têkiliyên Eşîrî û Xizmetî di Kurdan de” dibêje dîroknas li ser Mîrên Colemêrgê û bingehên desthilatdariya wan disekinin, di vê mijarê de nêrînên cuda ne. Bi gotina Şeref Han, Zeynel “bi saya fermana sultan bi desthilatdariya mutleq îdareya mîrekiyê girtiye û serweriya wî nêzî çil salan maye”.

Bi gotineke din, Qesra Sultan wekî çavkaniya sereke ya hêza xwe nîşan dide. Lêbelê diyar e ku ev ferman ne nîşana wê yekê bû ku piştgiya Qesrê dê berdewam be. Dema ku Rûstem Paşayê ku pêwendiya wî bi Zeynel re pir hebû, ji bo demeke kin ji ber çavan ket, Zeynel rewşa wî pir ne ewle dît û xwest ku Safewî wî biparêzin. Di dawiyê de, parastin û piştgiya fermî ya hêzên mezin têrê serdestiya mutleq nake.

Weke ku me li jor jî dît, her gav bi kêmanî yek eşîretek mezin piştgirî dida berendamê mîrekî hevrik, lê ev eşîr di her kêliyê de dikaribû bi guheztina piştgiya xwe ji kesek din re rêveçûna bûyeran biguhezîne. Wek mînak Pinyanişî ku wek eşîreke mezin û girîng dihat naskirin, dema ku Zeynel li dijî bavê xwe serî hilda û bavê xwe ji cih û warên xwe kir, piştgirî da wî. Pişt re li hember Zeynel piştgirî da pismamê xwe û bû sedem ku Zeynel bireve Îmadiyê (Yalçın-Heckmann, 2002, s.2002).

Ev pêwendiya ku demeke dirêj e bi taybetî ser milê Pinyanişîyan de berdewam dike, dê di pêşerojê de giraniya eşîra Ertûşîyan derbixe hole. Bi taybetî di şerên ji bo textê ku ji aliye Şax an jî Nordizê ve tê de dest pê bike. Yên ku çûna Yahya Beg a ser text amade kirine Giravî, Xaviştan, Ezdînan û Alanên eşîra Ertûşî ne.

Sedema ku Pinyanişîyan di destpêka pêvajoyê de di şerên desthilatdariyê de bi awayekî aktîftir cih girtin ev bû ku têkiliyên Mîrnîşîna Hekariyê -Osmanîya zêdetir li derdora Başkale, Kotur, Salmas û Tebrîzê bûn. Di paşerojê de mîrzadeyên ku ji bakur tîn, û textê Mîr wê zêdetir êxin xeterê û mîrzadeyên jî wê herêma eşîra Ertûşîyan nin.

Bûyerên ku her du eşîran tê de roleke hevpar lîstine, serdema Nurullah Beg, serdema Şex Ubeydullah û bûyerên Nestûrîya ne. Lê belê di serhildanên biçûk ên li dijî desthilatdariyê yên beriya Şerê Cîhanê yê Yekem de li Hekariyê pêk hatin, her du eşîran jî bal kişandibûn ku li heman eniyê nebin.

Piştî mirina Zeynel Beg kurê Zekeriya Beg li ser textê Hekariyê rûdine. Lê belê bi birayê xwe Zahîr Beg re ji bo text şer kir.

Dema Zekeriya liser text Zahîr Beg bi Berata Osmanî re ji Tebriz û Somayê ber bi Geverê ve diçe. Di rê de niyeta xwe ji serokên eşîran re eşkere dike. Lê belê serokên eşîran bi niyeta wî re tevnagerin. Piştî ku digihêje Geverê dîyariyan dide serokên eşîran, lê dîsa jî eşîr qebûl nakin. Di vê navberê de axayê pinyanişîyan e ku Xirwate rudinin Zekerya Beg ji rewşê agahdar diken. Zekeriya Beg û leşkerê xwe êrîşî Zahîr Beg û alîgirên wî yên ku li Geverê li dêrê de behnvedane de ne kir. Piştî çend pevçûnan Zahîr Beg hate kuştin.

Osmanî fermana girtina Zekeriya Begê ku ew ji mirina Zahîr Beg berpirsyar dibînin derdixe. Ji bo ku fermana di berjewendiya Împaratoriya Osmanî de ji nû ve saz bike, wî ev fermana 15 Şevval 996/1587 ji Salmas, Hoşap, Mehmûdî, Bradost û Stune Begên derdora Colemêrgê re şand: *“Li Tebrîzê Wezîr Cafer Paşa hat biryardan ku dema Melîk Beg textê Mîrê Hekariyê jibo babe xwe Zahîr Beg re hêlabu, birayê wî Zekeriya bi şev ji nişka ve êrîş kir û bavê wî û du birayên wî, mamê wî, du begên sencaq û çend leşkerên wan, şehîd kirîne. Niha jî rêvebirîya Mîrê Hekariyê jibo Melîk Bey hatiye spartin. Ji ber ku dihat fêmkirin ku ji bo girtin û têkbirina ehlê fesadiyê hinek leşker lazim in, ji cencer û sipahiyên ku pê re bûn û ji emîrên li dora wî jî cerdevanê gundê Begê Hoşapê jimareke bes leşker hatin birêxistinkirin. Hoş Beg, Mahmûdî Şîr Beg, Begê Bradost, Evliya Beg, Estûnî Beg, Nûr Alî Beg, min emir kir ku hûn ji her yekê re nameyên şîret û xurtkirinê bişînin û emir kir ku gava hûn fermana min wergirin, hay ji xwe hebin, van gotinan bigirin. Ji bo ku parêzgeha Hekariyê ji bo Melîk Bey bê girtin û bi her awayî tevbigerin, divê hûn hevkarîyê bikin. Bila car û car meriv û nameyan ji Began re bişîne û wan hişyar bike, ku dibe ku Melîk Beg parêzgeha Hekariyê bigre, hemû kesên ku kuştin kirine bigire û teslîmî we bike. Bila rewşa kesên ku dê bînin binçavkirin ji aliyê dadwerên axê ve were lêkolînkirin û Şerîet li hember kesên ku xerabî kirine û beşdarî kuştinê bûne çi pêwîst be dê bike. Di vî warî de, bi baldarbûn û nehiştina hev rêtiya kesekî, hûn dikarin baldar bin ku xerabkaran têk bibin”* (Sevgen, 1982, s.145).

Li ser vê fermanê Cafer Paşa, Melîk Beg jibo mirektiya Hekarî bi hêzeke xurt ve şand. Lê Zekeriya Beg serî hildide û xwe digihîne herêmên ewle yên eşîran. Paşê berê xwe da çiyayan û li hember hêzên Osmanî li ber xwe da û piştî du salan şer û pevçûnan, Osmanîyan bi Zekeriya Beg re peymanek ji şeş xalan pêk dihat û text ji Zekeriya Beg re hişt (Colemergi, 2019, s.374).

Di dawîya pêvajoyê de di navbera Osmaniyan û Zekeriya Beg de peymanek hat çêkirin. Zekeriya Beg dîsa li ser text rûnişt. Li gor Bîtlîsî, bi navbeynkariya Seyyidhan Beg, Begê Îmadiyê li Stenbolê, wezîrê mezin ê nû Coğaloğlu-Sinan Paşa Hekarî di berdêla baceke 100 hezar filori zêr di salê de dide Zekeriya Beg (Bitlîsî, 2014, s.174).

Têkiliyên Osmaniyan bi Zekeriya Beg re bûye mijara sê îdîayên cuda.

Eva;

- 1- Îhsan Çölemerikli, Osmanî li Hekariyê ji aliyê Zekeriya Beg ve hatin şikandin û di navbera Osmaniyan û Zekeriya Beg de peymanek ji 6 madeyan pêk tê hat îmzekirin. Bi vê peymanê Împaratoriya Osmanî desthilatdariya Hekariyê nas kir.
- 2- Îdiaya Sêvgen ew e ku li ser daxwaza Begê Îmadiye Seyyidhan Beg û di berdêla pereyan de textê Hekariyê dane Zekeriya Beg.
- 3- Îdîayeke din jî ew e ku Melîk Beg hatiye Hekariyê û textê xwe girtiye, lê di nava du mehan de aşireten Hekariye Melîk Beg bêzar bûne û jê dûr ketine û van eşîra baca bara Osmaniyan nedaye. Melik Beg neçar maye baca diyarkiri kom biket u wek van rezket jeri de goti gili u gazinde ji eşîren Hekariye dike.

Ji min gelek mal dixwazin Rûmîyan

Min gelek mal nîn e ku bidime wan

Ji xelqê û e'şîretê bistînîn em mal

Ma çi dizanin Rûmî helal û heram (Yazici, 2022, s.168).

Her çend Mîr, xwedi fermana piştgirîya dewletê bin jî eşîran gelek caran guh nedidan wan. Eger eşîran bi mîran re nakokî heba di demek kurt de ew hilweşandiban. Bi rastî jî wan Mîrên ku nîrxên civakî bînpê dikirin zû ji kar durdixistin, yek ji van mîran Melîk Beg bû. Eşîrên Hekarîyê sebeba kiryarên qirêj Melik Beg ji qela Colemêrgê derêxistin (Yazici, 2022, s.167).

Eşîrên Kurd, û bi taybetî eşîrên Hekarî, ji ber ku ew di kelehên parastî de ku bi çiyayên bilind ên li ser sînorê Osmanî-Îranê hatine dorpêçkirin dijiyan dikaribûn tevgerên xweser nîşan bidin. Van eşîran jî pêşbîniya siyasî hebû ku nakokiyên di navbera dewletên dijber de ji bo berjewendiya xwe bikar bînin bikin avantaj.

Nurullah Beg Mîrê Colemêrgê yê dawî ye. Nurullah Beg, herî zêde ji nûjeniyên Tanzîmatê bandor bûye. Bi rastî jî Sîstema Rêveberiya Parêzgehê ya ku piştî Tanzîmatê hatibû îlankirin, Lê belê berteka herî mezin a li hemberî Tanzîmatê Anadoluyê li Cizîrê û herêma Hekaryê pêk hat û ev bertek bû sebebê îsyaneke mezin (Torun, 2012, s.85).

Bedirxan Begê ku ji malbateke mezin bû û beriya Tanzîmatê Cîzre û derdura wê di bin kontrola wî de bû, bi rêzîknameya nû bû "mîrala redîf". Her wek Nurullah Beg "Mûdur" nav kirin (Sevgen, 1982, s.159). Mirlika Hekarîyê û Cizîrê bi sîstema îdarî ya nû hat hilweşandin. Hekarî veguherî navçeyê Sancaxa Erziromê. Cizîr ji bû navçeya Musil'ê.

Nestûriyan jî bi talîmata mîsyonerên Emerîkî û Ewropî yên ku cesaretê didin wan, dest bi bac nedana Begê Hekarî Nurullah Beg û Begê Cizîrê Bedirxan Beg (Uçar, 2010, s.66). Di heynî demê de di gundê Nestûriyan Aşûtê jî bi navê dibistanê dest bi çêkirina qela parastî kirin (Doğan, 2010, s.7). Li ser vê yekê Bedirxan Beg û Nurullah Beg êrîş Nestûriyan kirin. Gelek Nestoriyan jiyana xwe ji dest da. Piştî van bûyeran dewleta Osmanî ji aliyê dewletên rojavayî ve bi hinceta ku destwerdana bûyeran nekirine rastî zextan dihat. Osmaniyan jî biryara girtina Bedirxan Beg da. Bedirxan Beg jî, ji ber ku statuya nû qebûl nekir, li dijî dewleta Osmanî serî hilda. Nurullah Beg ji şirike Bedirxan Beg bû bû dile wi ji gel serhildana Bedirxan Beg bû. Lewra edi ji dest bi bac nedana dewleta Osmanî kir.

Waliyê Kurdistanê yê wê demê Esat Muhlis Paşa li ser vê rewşê di tarîxa 11 Sevwala 1264 (1848) de ji Wezareta Karên Hundir re namek şand û got: *Jibo were bal me, me jibo Midûrê Sancaqê Hekarîyê Nurullah Beg re Mîralay Hafîz Bey û Dergevan Omer Bey şandine Colemêrgê, lê wî du zabîrê û kurê xwe û çend xizmên din şandine cem me. Berê me qirar da wan venegerin û binçav bikin lê cardî me ew vegeandin.*

Dema ku kurê wî û xizmên wî razî vegehiyan, Nurullah Beg spasîya Muhlis Paşa kir û diyar kir ku wî bangî serokên eşîran kirîye ku bacê bidin. Esat Muhlis Paşa piştrast kirîye ku de demekê nêzda bi wan re hevdiştin pêk bînin û biryar bidin, û dê tedbîrên pêwîst bên standin.

Walî ji Wezareta Karên Navxweyî re got ku bi tu awayî bawerî bi Nurullah Bey nayê kirin û pêwîst e ku ew bê guhertin, lê divê ew piştrast bike ku xwediyên mafdar di vê navberê de tu pîrsgirêkê dernexin. "11 Sevwala 1264(1847)"(171)(Sevgen, 1982, s.159).

Di encama nameyên di navbera parêzgarê Kurdistanê û wezareta navxwe de, tevî şert û mercên dijwar ên zivistanê, 2 tabûrên piyade, 2 top û nêzîkî 500 leşkerên di bin femandariya Îzzet Selîm Paşa û Mîralay Mistefa Bey de, tabûrek peyade, du top û nêzîkî 400 leşker di bin femandariya Binbaşî Îsmâil Bey de, bi riya çiyayî ve ji Başkaleyê di ser çem de gihîştin keleha Çölemerikê, k udi navenda Begên Hekariyê ye.

Nurullah Beg ku ji berê de hay ji rewşê hebû, xwe li kela Berdesorê ya li ser sînorê Îranê li nêzî Geverê veşart. Axayên eşîra Hekariyê gav bi gav hatin serfermandariya artêşê û îtaeta xwe ragihandin. Hilat dan wan û ewlekarî ji wan re hat dayîn, di vê navberê de pismamê Nurullah Bey û midûrê karên wî Silêman Bey, Mîro Bey û mîrzayên din jî hatin û xwe avetin ber bextê femandariya artêşê, hilat dan û ew jî berdan.

Di vê navberê de, Nurullah Bey, ji keleha Berdesorê ya ku lê penaber bûye, dibêje ku divê bawerî bi wî were kirin, ku ew ne serhildêr e û ew amade ye ku li cîhek ku were xuyang kirin ewe teda rûne

Wê demê kela Berdesorê di nav axa Îranê de bû. Loma jî girtina Nurullah Beg ji qesrê ne ne mumkun bû. Di encama muzakereyên di navbera Wezareta Karên Derve ya Osmanî û Îranê de ji bo radestkirina Nurullah Beg, Nurullah Beg di sala 1849 de di ser Erziroma Trabzonê re birin Stenbolê.

Nurullah Bey ku demekê li Stenbolê ma, di 16 Receb 1265 (1849) de bi ferîbota "Tair-i Bahrî" ber bi Girîtê ve hat şandin û bi vî awayî rûpelek din di dîroka seferên Hekariyê de hate girtin (Sevgen, 1982, s.166).

Serdestiya Împaratoriya Osmanî ya li ser eşîrên Hekariyê heta hilweşîna Împaratoriya Osmanî di çaryeka duyemîn a sedsala 20. de berdewam kir. Di pêvajoya reformê de ku piştî nivê salên 1800î li Împaratoriya Osmanî pêk hat, Împaratoriya Osmanî ji avahiyeke îdarî ya nenavendî veguherî avahiyeke bi şêweya ewropî ya bi hişkî navendî.

Şex Ubeydullah kurê Seyîd Tahayî Hekarî ye ku yek ji mezinên mezheba Qadîrîye ye. Di sala 1830 an 1831an de li gundê Nehrî ya navçeya Şemîzdînan ya Hekariyê hatiye dinê (Baqî, 2016, s.50). Şex Ubeydullah piştî mirina bavê xwe Seyîd Taha di sala 1853an de û paşê apê wî Şex Muhammed Salih di sala 1865an de bû serokê terîqê.

Şêx Ubeydullah dema bû serokê terîqê tenê 34 salî bû. Di heyama ku Şex Ubeydullah bû serokê terîqê, Împaratoriya Osmanî Mîrlîka Hekariyê betal

dikir û li şûna wan qeymeqam destnîşan kir. Di rastiyê de, ev rewş bû sedema berteka gelên ku bi sedan salan bi desthilatdarên xwe re adetî bûn.

Xelkê Hekariyê û derdorê tu eleqeya xwe bi Qeymeqamê nû re nîşan nedan û li derdora Şex Ubeydullahê ku li herêmê her ku diçû navdar dibû kom bûn. Lewra Şex Ubeydullah ne tenê lîderekî olî bû, di heman demê de xwedî dîplomasî û rêvebirê ke jêhatî jî bû. Ew welatparêzekî ku di şerê Osmanî-Rûsyayê de ji bo hêza rojhilatî ya artêşa Osmanî Alayên Hemîdiye, kedeke girîng daye û bi hezaran çekdarên xwe ve bi awayekî aktîf beşdarî şer bûye.

Di demeke nêzîk de Gundê Nehrî bê qanunî bû navenda îdarî ya nû ya Colemêrgê û navçeyên derdora wê. Ew der her roj bû navenda bi hezaran endamên terîqê û herwiha bi dehan serokên eşîran û dîplomatên navneteweyî(Baqî, 2016, s.62).

Di dawîya sala 1880î de li Nehrî yê civîneke mezin a kurdan pêk hat. Piştî ku Osmaniyan Mîrektî jî holê rakirin, gelek mîr û giregirên kurdan hatin Nehrî yê û dest bi lêgerînên nû kirin. Di civînê de 136 û 220 serokên eşîran amade bûn. Bi gotina Avriyanov “5 Şex, 21 xelîfe, 42 mîr û 68 beyî” beşdarî civînê bûne(Colemergi, 2019, s.473).

Şex Ubeydullahê ku ji Tirkîye, Îran û Iraqê bi hezaran mûrîdên wî hebûn, rewşa dijwar a Împaratoriya Osmanî û zilma Qecarên Îranê li dijî eşîrên kurdan ji serokên eşîrên kurdan re vegot û diyar kir ku pêwîste Kurd yekîtiya neteweyî pêkbînin.

Împaratoriya Osmanî di wê demê de li rojava tim di şer de winda dibû. Aboriya Osmaniyan têk çûbû. Ji ber ku desthilatdariya Osmaniyan li gundên dûr ên dewletê qels dibû, bacciran bi kiryarên kêfî gel talan dikirin. Eşîrên ku li ser sînor dijîn, bi taybetî eşîrên Şivezûrî, Pîresanî, Revandizî, Surî, Herkî, Kure, Zerarî û eşîrên kurdan yên wekî wan, mecbûr bûn ku bac bidin hem Îranê û hem jî ji Împaratoriya Osmanî(Celile Celil et al., 2014, s.30).

Dema ku paytext bac dixwest, ne di salek diyarkirî de carna salê carekê zêdetir bi tevahî keyfî dihat berhev kirin. Ger di wextê diyarkirî de pere radestî Qesrê neyê kirin, dê tehsîldar an jî qeymeqam ji wezîfeya xwe bê dûrxistin. Ji bo vê yekê, karbidestên navborî ji tirsê paytext bac bêyî ku jê were xwastin berhev dikirin û hazir dikirin(Celile Celil et al., 2014, s.28).

Şex Ubeydullah ji bilî van neyîniyên li jor, valahiya desthilatdariya dewleta Osmanî û Îranê de Kurd be xwedî mabun, li herêma kurdên Îranê de serhildanek li dar xist, da ku bêhnekê bide gelê Kurd.

Şêx Ubeydullah, ku di vê rêyê de pêşketinên girîng bi dest xist, lê tevger ji desteka lojîstîk kêmtir û negihîşt armanca çaverêkirî, gelek eşîrên kurdan eniyê şer ku li pey armancên xwe yên şexsî bûn û bi talanê tiştên ku dixwestin bi dest xistin zû terikandin. Heman deme de bi vegeandina artêşa Îranê têk çûn (Zeydanlıoğlu, 2021, s.6).

Tevî îtiraz û notên Dewleta Îranê jî, Împeratoriya Osmanî tercîh kir ku ji dûr ve li êrîşa Şêx Ubeydullah a li ser dewleta Îranê temaşe bike. Bi rastî jî di vê serhildanê de hem dewleta Îranê ku dijminê girîng ê Împaratoriya Osmanî li ser sînorê wê yê rojhilat e, diherikî û hem jî Şêx Ubeydullah, ku li ser sînorên xwe xeternak e, gelek zirar dît.

Tevî ku Şêx niha ji Urmiyê vekîşiyabû jî, lê fikar hebûn ku careke din êrîş bike. Hevdîtîna di navbera Îran û Osmanîyan de dest pê kirin. Osmanîyan jî ber hemû kiryar û kirinên Şêx poşmaniya xwe anî ziman, bi temamî berpirsyariya xwe red kir û Şêx vexwend Stenbolê. Şêx her çiqas pêşî vexwendnameya ku Siltan şandibû red kir jî, jî ber ku di navbera her du artêşa Îranê û Osmanîyan de asê mabû, paşê neçar ma ku vê vexwendinê qebûl bike.

Şex ji bo nehêle ku ew birevin bi karwaneke leşkerî ya mezin re çû Stenbolê. Herkesî difikirî ku Şêx dê paşê wek Waliyê Kurdistanê vegere. Şêxê ku gihaştibû Stenbolê, bi heybet û bi rûmetî hat pêşwazîkirin. Lê bi demê re Şêx pê hesiya ku ew qesra ku lê mîhvandibû zindana wî ye. Şêxê ku ji Stenbolê reviya û vegeriya malê, dît ku bi van nakokiyên di nav kurdan de careke din şer çênabe, jî ber wê jî xwe radestî Osmanîyan kir. Şêx Ubeydullah ku piştî teslîmbûnê şandine Mekkeyê, di Cotmeha 1883an de li wir mir (Zeydanlıoğlu, 2021, s.5).

- **Encam:**

Împaratoriya Osmanî piştî ku di şerê Çaldiranê de Şah Îsmail têk bir û li ser milkê Kurdan serdest bû, ji bo rêvebirina vî gelî guhertinên rêveberiyê yên cuda pêk anîn. Di nav van cureyên rêveberiyê de yên ku beg û eşîrên Hekarîyê eleqedar dikin Sancax û Hikûmetên Kurdan in. Serdema ku Osmaniyan li herêmê serdest bûn, sînorên Hekarîyê li Başûr heta Amediyê, li Bakur Sarayê, li Rojhilatê Şemzînanê û li Rojava jî heta Qilabanê dirêj bûn.

Li ser demê Osmaniyan de ji bo eşîrên Hekarîyê, Hikûmeta Pinyanişî û sancaqa Hekarîye du rexistinên girîng hebûn. Van her du pêkhatayên siyasî yên girîng di bin sîwana du eşîrên girîng de hebûna xwe domandin. Ev du eşîrên sereke Pinyanişî û Ertûşî ne. Ev her du eşîr bi girêdayê Konfederasyona Eşîrên Hekarîyê ne û bi sedan salane di rêveberiya Hekarîyê de xwedî gotin in. Têkiliya navbera Osmanî û Eşîrên Hekarîyê di destpêkê de li ser berjewendiyên hevpar bû. Bi rastî jî rola herî girîng a ku Osmaniyan dabûn eşîrên Hekarîyê erka tampon a li ser sînorê Osmanî û Îranê bû. Gelê Hekarîyê hema bêje bi tevahî dilsozê vê peymanê ma.

Daxwazeke din a Osmaniyan jî ew bû ku dema diçûn operasyonên Rojhilat, ji Mîrên Hekarîyê piştgiriya leşkerî bû. Mîrên Hekarîyê di vî warî de dema ku hewce bû û li ku derê hewce bû, biba tevahî piştgirî da leşkerên Osmanî.

Dema ku Osmaniyan eşîrên Hekarîyê îdare û rêberî kirin, mijara ku herî zêde girîngî dida wan, alîkariya aborî ya ji bo xezîneyê bû. Ev têkilî gihaşt asteke wisa ku Osmaniyan textê Hekarîyê ji destê Zekerîya Begê standin û bi 100 hezar florinî firotibûn Melîk Beg. Hemî mîrzadiyên ku ji bo textê Hekkariyê dixwestin, berî şiyana xwe neçar bûn ku xezîneya Osmanî xweş bikin.

Mîrên Hekarî ku ji aliyê rêvebirên Dewleta Osmanî ve ji bo textê guncav dihatin tayin kirin, gelek caran ji aliyê eşîrên Hekarîyê ve nehatibûn qebûl kirin. Civaka Colemêrgê gelek caran bi nasnameya xwe ya eşîrî li hemberî ferz kirinên li ser xwe bertek nîşan daye. Ew tercîhên ku bi fermana Qesrê ji bo textê hatine kirin qebûl nekir. Ji ber vê yekê di demeke kin de Mîrên zalim û despotîk ji textan daxist. Ne pêkan bû ku Mîrekî ku ji aliyê Pinyanişî û Ertûşî ve nehatibû qebûl kirin demeke dirêj li ser text bimîne. Lewra xwediyê text ji bo ku pozîsyona xwe xurt bike diviyabû bac bida dewleta ku pê re girêdayî bû û wî ev bac ji eşîran distand.

Dema bi guherînên ku di Teşkîlata Wîlayetên Osmanî de bi Tanzîmatê re çêbûn, Mîrekiya Hekarîyê jî wek mîrekiyên din ên kurdan bi dawî bû. Di vê

pêvajoyê de memûrên rêveberiya Hekarîyê exlebe li derveyî Hekarîyê dihatin, ji ber vê eşîrên Hekarîyê ji wan re xêr nedîtin. Di heman demê de gelê Hekarîyê jî van desthilatdaran qebûl nekir û hin caran li dijî van desthilatdaran serî hilda. Bi rastî mirov di vê çarçoveyê de serhildanên Nurullah Beg û Şex Ubeydullah jî binirxîne. Di her du rewşan de jî berteka raya giştî ne ew qas hikûmet bû, guherandina rêveberî û bêhêziya memûran bû.

Di dawiyê de derbeya herî mezin a ku li eşîrên Hekarîyê keti di dema serhildana Nestûriyan de ji tenêti bû. Di vê heyama ku gelê Hekarîyê jê re dibêjin “Muhaciriya Irusa” û tê de hemû eşîrên Misilman ên Hekarîyê di bin desthilatdariyê de bûn, ji ber xelayê û belengaziyê sê ji pêncan şênîyên Hekarîyê winda bûn. Ger Mîrên Kurd ên ku wê demê hema bêje nîv-serbixwe bûn, pêşbînî bikira ku osmanî rojekê wan bi tena serê xwe bihêle, dibe ku berê xwe bi rêxistin bikirana û biryara diyarkirina çarenûsa xwe bidaya.

Tevî ku di destpêkê de ji Osmaniyan, ji ber ku Mîrên Hekarî ji nesla Ebbasî bûn û eşîrên Hekarî bi Îranê re wek tampon bûn jî ji wan re qîmet digirt. Lê belê, di bûyerên ku di demên pêş de qewimîn de tê dîtin ku ew ber bi tenêtiyê ve hatine kişandin. Wisa dixuye ku ji bo Osmaniyan, civaka Hekarîyê tu carî ne geheştiye asta hemwelatî ye.

Çavkanî:

- Alikılıç, D., 2006. Abbâsî devleti'nden Hakkârî beyliği'ne İrisân beyleri, Araştırma inceleme. Tarih Düşünce Kitapları, Çağaloğlu, İstanbul.
- Arslantürk Yılmaz, A., 2018. Tanzimat Sonrası Osmanlı Şehirlerinde Taşrada Yerel Hizmetlerin Yeniden Örgütlenmesi. Ank. Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilim. Fakültesi Derg. 10, 141–150.
- Baqî, M.H., 2016. Serhildana Şêx Ubeydullahê Nehrî 1880: di belgeyên Qacarî de. Nûbihar, İstanbul.
- Bitlisi, M.Ş., 2019. Şerefname, 2.Baskı. ed. Sitav Yayınevi, Van.
- Bitlisi, S.K., 2014. Şerefname: dîroka Kurdistanê, Dîrok. Azad, Mersin.
- Bruinessen, M. van, 2003. Ağa, Şeyh, Devlet, 2.Baskı. ed. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Celile Celil, Abdüselamoğlu, Y., Dzhali, D., 2014. 1880 Kürt ayaklanması: Şeyh Ubeydullah Nehri, İkinci baskı. ed, Avesta/Kürt araştırmaları. Avesta Basın Yayın, Beyoğlu, İstanbul.
- Cleveland, W.L., Harmancı, M., 2008. Modern Ortadoğu tarihi, 1.Baskı. ed. Agora Kitaplığı, İstanbul.

- Colemergi, İ., 2019. Mezopotamya Uygarlığında Hakkari, Bizim Büro Basımevi Yayın ve Dağıtım Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti. ed. Lis Yayınları, Ankara.
- Doğan, C., 2010. Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey(1802-1869) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Gök, U., Kasimov, C., Kimya, O., 2024. Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Sancak Biriminin İdarî Yapısı ve İşleyişi. Araşt. Makal. 2, 44–62.
- Gökalp, Z., 2001. Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik. Toker Yayınları, İstanbul.
- Guli, N.E., 2017. عمارة هيكلية فيل اهد عثمانى (İmaret Hekari Fil Ehd Osmani), 1. Baskı. ed. Spirez Yayınları, Dohuk.
- Güner, İ., Ertürk, M., 2004. Türkiye'deki İl Merkezi Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma. Muğ Üniversitesi SBE Derg.
- Hirori, D.Y.H., 2010. Welate Hekariya, 1. Baskı. ed. Xani Yayınevi, Dohuk.
- İnalcık, H., 2009a. Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar, 1. baskı. ed, Tarih. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Beyoğlu, İstanbul.
- İnalcık, H., 2009b. Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar, 1. baskı. ed, Tarih. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Beyoğlu, İstanbul.
- Kartal, N., 2013. Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare. Akad. Yaklaşımlar Derg. 4, 1–24.
- Kaya, A.M., 2010. Tarihi konuşan bir kent: Hakkari. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kayacan, M., 2000. Sağ(cılık) ve Solcu(luk) Kavramları Bu Kavramların Kuran Meallerindeki Kullanımı. Tezkire Derg. 17.
- Kılıç, O., 2002. Hakkâri Hükümeti Örneği, in: Klasik Dönem Osmanlı Sisteminde Hükümet Sancakları. Presented at the XIV. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, pp. 703–719.
- Nızar, E.G., Kaplan, Y., 2014. Hakkâri Beylerinin Şeceresi (1258-1848), in: Hakkari Beylerinin Tarihi. Presented at the Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu, Hakkari Valiliği: Hakkari Üniversitesi, Hakkari, pp. 267–300.
- Öğün, T., 2010. Doğu'nun mîrlerine son veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve isyanı, 1. baskı. ed, Araştırma inceleme dizisi. Yeditepe, İstanbul.
- Ökten, Ş., 2009. Aşiret, Akrabalık ve Sosyal Dayanışma: Geleneksel Hayatı Yönetme Biçimi. Aile Ve Toplum Kültür Derg. 5, 99–111.
- Örs, O., 2019. Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909), 1.Baskı. ed. Nubihar Yayınları, İstanbul.

- Özgen, Ö., 2019. Hakkari Vilayetinin sosyo-iktisadi ve siyasi yapısı (1923-1960), 1. basım. ed, Tarih. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Sevgen, N., 1982. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ayyıldız Matbaası. ed. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Sevgen, N., 1968. Kürtler III. Türk Tarihi Derg. 57.
- Sümer, F., 1976. Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri), Güven Matbaası. ed. Güven Matbaası, Ankara.
- TDK Türkçe Sözlük, 2020. Türk Dil Kurumu | Sözlük [WWW Document]. URL <https://sozluk.gov.tr/> (accessed 9.30.20).
- Tekin, F., 2005. Hakkâri Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecinde Siyasal ve Toplumsal Sonuçları (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.
- Torun, F.S., 2012. Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876). Karadeniz Araştırmaları 81-97.
- Tuncer, S., 2014. İdari Teşkilat İlkeleri Işığında Osmanlı Devlet'inde Eyalet Sistemi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uçar, O., 2010. Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nasturi Olayları (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mersin.
- Yalçın-Heckmann, L., 2002. Kürtlerde aşiret ve akrabalık ilişkileri. Tribe and kinship among the Kurds, 1. baskı 2002, İstanbul. ed. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yalçın-Heckmann, L., Güney, T., Lomlu, U., Erkaya, G., 2012. Kürtlerde aşiret ve akrabalık ilişkileri. Tribe and kinship among the Kurds. İletişim yayınları, İstanbul.
- Yaşar, K., 2020. Pinyanişi Hükümeti [WWW Document]. URL <https://docplayer.biz.tr/25937093-Pinyanis-hukumeti-ozet.html> (accessed 10.2.20).
- Yazici, T., 2022. Mîrnameya Hekarîyan, Peywend. ed. Bizim Büro Matbaacılık, Van.
- Zeydanlıoğlu, B., 2021. Batılı Kaynaklarda Şeyh Ubeydullahê Nehrî Hareketi, 1st ed. Peywend, Van.

KÜRT AŞİRETLERİNİN BİRLİK VE BÖLÜNMESİNDE OSMANLI DEVLETİNİN ROLÜ

(HAKKÂRİ AŞİRETLERİ ÖRNEĞİ)

Özet

Anadolu Selçuklu devleti 1075 yılında Kutalmış oğlu Süleyman Şah tarafından İznik'te kuruldu. 1243 yılında Köseadağ Muharebesi'nde Moğollara yenildikten sonra İlhanlılara her yıl haraç ödeyen bir tabi devlet haline geldi. Moğolların devlet idaresindeki nüfuzu zamanla artarak Anadolu'nun son Selçuklu Sultanı II. Mesud'un ölümünden sonra dağıldı.

Bu bölünmenin neticesinde Doğu Anadolu başta olmak üzere bütün Anadolu'da irili ufaklı çok sayıda beylik kuruldu. Özellikle Kürt coğrafyasında neredeyse her aşiret bir prenslik kurdu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Çaldıran savaşında Şah İsmaili yenip Kürt bölgelerinde egemen olduğu zamana kadar sürdü.

Yavuz Sultan Selim ele geçirdiği yeni yerleri ya eski yöneticilere bıraktı ve onları kendine bağladı, ya da ele geçirdiği yeni yerlere yeni bir yönetici ve Osmanlı sistemi entegre etti. Söz konusu yeni sistemde en çok etkilenen yerler elbette Kürt coğrafyası olmuştur. Nitekim Yavuz Sultan Selim Çaldıran zaferinden önce Osmanlı Devleti Anadolu'nun bütünlüğünü sağlamıştı.

Kürt mirleri için üç değişik sistem uygulandı. Ancak özellikle Cizre ve Hakkâri bölgesindeki Mirlikler jeo-stratejik konumları itibarı ile Osmanlılarda pozitif ayrımcılık gördü. Sürecin başında Hakkâri Beylerinin Abbasi soyundan gelmeleri ve İran ile sınırda tampon görevi görmelerinden ötürü Hakkâri Beyliği Osmanlılarla çok özel ilişkiler geliştirmiş ancak zamanla Saray, Hakkâri yöneticilerinin atamalarında insiyatif sahibi olmuştur. Oysa Yavuz Sultan Selim ile İdris-i Bitlisi arasında varılan antlaşmada Kürt hükümet ve sancaklarında yönetimdeki değişiklikler o beyliklerin kendi insiyatiflerinde idi ve babadan oğula geçirdi.

Osmanlı Devletini yerel iktidarlara müdahalesi Tanzimattan sonra çıkarılan Taşra Teşkilatı Yönetimi kanunu ile daha da belirginleşmişti. Kürt

Mirlikleri lağv edilmiş, Mirlere incitici görevler verilince başta Cizre ve Hakkâri beyleri olmak üzere çok sayıda Kürt beyi Osmanlı Devletine karşı ayaklanmıştı.

Devlet isyanları bastırmak için şiddete başvurunca isyancıların yanı sıra isyandan uzak kalan aşiretlerde zarar görmüştür. O gün yaşanan şiddet sarmalının tohumları günümüzdeki çoğu sorunun sonucu olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler; *Aşiretler, Kürt Aşiretleri Birliği, Osmanlı Devleti, Hekari Mirleri, Hekari Aşiretleri,*

THE ROLE OF THE OTTOMAN STATE IN THE UNITY AND DIVISION OF THE KURDISH TRIBES (EXAMPLE OF HEKARIAN TRIBES)

Abstract.

The Anatolian Seljuk state was founded in Iznik in 1075 by Süleyman Shah, son of Kutalmış. After being defeated by the Mongols in the Battle of Köseadağ in 1243, it became a subject state that paid tribute to the Ilkhanids every year. The influence of the Mongols in the state administration increased over time and the last Seljuk Sultan of Anatolia, II. It disbanded after Masoud's death.

As a result of this division, many principalities, large and small, were established throughout Anatolia, especially in Eastern Anatolia. Especially in the Kurdish geography, almost every tribe established a principality. This situation lasted until the Ottoman Empire defeated Shah Ismail in the Battle of Çaldıran and dominated the Kurdish regions.

Yavuz Sultan Selim either left the new places he captured to the old rulers and tied them to himself, or integrated a new ruler and the Ottoman system into the new places he captured. The places most affected by this new system were, of course, the Kurdish geography. As a matter of fact, before the

victory of Yavuz Sultan Selim Çaldıran, the Ottoman Empire had ensured the integrity of Anatolia.

Three different systems were applied for Kurdish mirs. However, especially the Mirliks in the Cizre and Hakkâri regions had positive discrimination in the Ottomans due to their geo-strategic location. At the beginning of the process, the Hakkâri Principality developed very special relations with the Ottomans due to their descent from the Abbasid lineage and their role as a buffer on the border with Iran, but over time, the Palace took the initiative in the appointment of administrators. However, in the agreement reached between Yavuz Sultan Selim and İdris-i Bitlisi, the changes in the Kurdish government and administration in the sanjaks were at the initiative of the principalities themselves and were passed from father to son.

The intervention of the Ottoman Empire in local governments became more evident with the Provincial Organization Administration law enacted after the Tanzimat. Kurdish Mirliks were abolished, and when the Mirs were given hurtful duties, many Kurdish lords, especially the lords of Cizre and Hakkâri, revolted against the Ottoman Empire.

When the state resorted to violence to suppress the rebellions, not only the rebels but also the tribes that stayed away from the rebellion were harmed. The seeds of the spiral of violence that took place that day also emerge as a result of many problems today.

Keywords; *Tribes, Union of Kurdish Tribes, Ottoman State, Hekari Princes, Hekari Tribes.*